

Sławomir Marchel

ORCID: 0000-0002-7809-1956
Uniwersytet Opolski
Archiwum Państwowe w Opolu

Osiemnastowieczny zbiór dramatów jezuickich z Nysy

An Eighteenth-Century Collection of Jesuit Dramas from Nysa

Abstrakt

W niewielkim zbiorze archiwaliów, pozostałych po klasztorze i kolegium jezuickim, które funkcjonowały w Nysie przez blisko półtora wieku, zachował się materiał interesujący ze względu na związek z historią teatru na Śląsku. W rękopiśmiennej księdze znajdujemy bowiem zestawione scenariusze spektakli wystawianych przez uczniów wspomnianego kolegium. W artykule przybliżam kontekst historyczny powstania tego dokumentu oraz jego znaczenie dla badań nad dziejami kultury śląskiej i europejskiej.

Słowa kluczowe: teatr, dramat, jezuici, edukacja, Nysa, Śląsk

Abstract

Among the remnants of archival materials from the Jesuit monastery and college that operated in Nysa for nearly 150 years, there is a noteworthy collection connected to the history of theater in Silesia. This collection includes a manuscript book containing scripts of plays performed by the students of the college. This article provides an introduction to the

historical context in which the document was created and explores its significance for the study of Silesian and broader European cultural history.

Keywords: theater, drama, Jesuits, education, Nysa, Silesia

Wkład Towarzystwa Jezusowego, popularnie nazywanego jezuitami, w rozwój kultury, nauki oraz edukacji na terenie Polski i Europy, szczególnie w okresie baroku, jest dla historyków, a także literaturoznawców niepodważalny¹. Do szczególnych zasług zakonu w obszarze podnoszenia poziomu intelektualnego społeczeństw zalicza się między innymi propagowanie humanizmu – poprzez nauczanie literatury klasycznej. Taki sposób kształcenia nie był, jak słusznie zauważył Jan Okoń,

celem samym w sobie, lecz jedynie środkiem do celu, który stanowiło życie etyczne (*pietas christiana*) – do niego też miało prowadzić wychowanie młodego człowieka. Akceptacja antycznego świata, jego dorobku umysłowego, a w tym i kulturowego, był warunkowana „wartością dydaktyczną” (parenetyczną) owego dorobku².

Jednym z narzędzi wykorzystywanych z powodzeniem przez zakonników spod znaku Ignacego Loyoli do wprowadzania w czyn przyjętych założeń był teatr. Wprowadzone do „arsenału” wychowawczego w połowie XVI stulecia spektakle szybko stały się znakiem rozpoznawczym kolegiów prowadzonych przez jezuitów³. Przygotowywanie i wystawianie przedstawień teatralnych przez uczniów przynosiło korzyści dwojakiego

-
- 1 Zob. m.in. *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, Kraków, 15–17 lutego 1991 r., red. Ludwik Grzebień, Stanisław Obirek (Kraków: Wydawnictwo WAM – Księży Jezuici, 1993); Andrzej Bieś, Ludwik Grzebień, Paweł Roman, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* (Kraków: Wyższa Szkoła Pedagogiczno-Filozoficzna „Ignatianum”, 2004); Gauvin Bailey, Steven Alexander, Frank Kennedy, John O’Malley, *The Jesuits II. Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773* (Toronto: University of Toronto Press, 2019).
  - 2 Jan Okoń, „Humanizm jezuicki w Polsce XVI i XVII wieku – między zachodem a wschodem”, w *idem, Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006), 30.
  - 3 Pierwszy publiczny, eksperymentalny spektakl wystawiono w rzymskim kolegium w 1554 r. z okazji rozpoczęcia roku akademickiego. Od tego momentu występ teatru uczniowskiego stał się wydarzeniem towarzyszącym ważnym wydarzeniom w kolegiach i wspólnotach jezuickich. Zob. Fabrizio Manuel Sirignano, “Il teatro dei Gesuiti. Un esperimento di educazione del cittadino tra il 1500 e il 1600 in Europa”, *Annali-Università degli Studi Suor Orsola Benincasa* 7/1 (2009): 223–231.

rodzaju. Po pierwsze – alumni, występując publicznie, doskonalili umiejętności oratorskie, niezbędne mężom, którzy w przyszłości sprawować mieli istotne funkcje społeczne. Po drugie, spektakle były swoistą formą ćwiczenia scholastycznego, w którym poprzez odgrywanie ról bohaterów nakreślonych w scenariuszach oraz ich wzajemnych relacji wskazywano aktorom i widzom wzorce postaw i postępowania.

Dokument prezentowany w niniejszym artykule stanowi część zespołu nr 141: *Zbiór materiałów archiwalnych klasztoru jezuitów w Nysie*, przechowywanego w zasobie Archiwum Państwowego w Opolu. Cały zespół liczy 23 jednostki z lat 1594–1871, zaś interesujący nas materiał opatrzony został sygnaturą 9. Rękopis oprawny w skórę tłoczoną na desce, szytą na cztery zwięzy kryte, zawiera 24 sztuki teatralne zapisane na 577 stronach papieru czerpanego. Pochodzą one z lat 1706–1709⁴.

Księga stanowiła prawdopodobnie część większego zbioru materiałów o podobnej zawartości. Teatr szkolny funkcjonował bowiem przy nyskim kolegium jezuitów niemal od samego początku istnienia szkoły (1623). Zgodnie z zasadą opisaną w *Ratio studiorum* rektor kolegium miał dbać o to, by spisywane było wszystko, „co Nasi pisali i wystawiali publicznie w kolegium i poza kolegium. Chodzi o dialogi, mowy, wiersze i inne tego rodzaju utwory”⁵. Nie wiemy niestety, ile było takich ksiąg ani co stało się z pozostałymi. Być może padły ofiarą pożaru, który strawił archiwum i bibliotekę *Carolinum* w 1807, a wybuchł w wyniku ostrzału prowadzonego przez wojska napoleońskie.

---

4 Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: APO), *Zbiór materiałów archiwalnych klasztoru jezuitów w Nysie*, 45/141/9 [*Zbiór dramatów wystawianych przez alumnów kolegium jezuitów w Nysie*].

5 Kalina Bartnicka, Tadeusz Bieńkowski, *Ratio atque institution studiorum SJ czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)* (Warszawa: „Ateneum”, 2000), 46; dalsza część zapisu brzmiała: „Taki zapis można uczynić po uzyskaniu pozwolenia na dobór pism od prefekta lub innych, doświadczonych w tych sprawach osób”.

Ilustracja 1. Zbiór dramatów – oprawa, widok z przodu (APO)

Najpełniejszy i aktualny opis dziejów szkół jezuickich w Nysie znajdziemy w monografii autorstwa Kazimierza Doli⁶. W tym niezwykle dogłębnym studium, obejmującym lata 1622–1776, nie brakuje również opisu funkcjonowania teatru szkolnego. Autor opracowania, bazując na szerokiej podstawie źródłowej, wspominał również o opisywanym tutaj rękopisie.

6 Kazimierz Dola, *Jezuici w Nysie. Kolegium i gimnazjum (zw. Carolinum) 1622–1776* (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2019).

Dla badań nad teatrem jezuickim, przede wszystkim na ziemiach polskich i litewsko-ukraińskich, jego znaczeniem w procesie wychowania młodego pokolenia oraz kształtowaniu kultury nieocenione źródło wiedzy stanowią prace Jana Okonia⁷. Nie możemy również pominąć publikacji autorstwa Jana Popłatka, Stanisława Windakiewicza czy Ireny Kadulskiej⁸. Do podstawowych pomocy badacza tego tematu należeć powinna również bibliografia wydana w ramach drugiego tomu *Dramatu staropolskiego*⁹.

Spośród nowszych wydawnictw obcojęzycznych warto natomiast wymienić monografię Giovanniego Isgrò¹⁰. Omawiany tutaj rękopis nie był dotychczas obiektem oddzielnego opracowania.

Ilustracja 2. Panorama Nysy z końca XVI w., miedzioryt, Franz Hogenberg (BŚ Katowice)

Jezuici pojawili się w Nysie dzięki staraniom arcyksięcia Karola Habsburga (1590–1624), który pełnił posługę biskupa wrocławskiego

- 7 Jan Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku* (Wrocław: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 1970); *idem, Dramaty eucharystyczne jezuitów. XVII wiek*, oprac. Jan Okoń (Warszawa: „Pax”, 1992); *idem, Wychowanie do społeczeństwa w teatrach szkolnych jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów* (Kraków: Collegium Columbinum, 2018).
- 8 Jan Popłatek, Julian Lewański, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957); Stanisław Windakiewicz, *Teatr kolegów jezuickich w dawnej Polsce* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1922); Irena Kadulka, *Teatr jezuicki XVIII i XIX wieku w Polsce: z antologią dramatu*, wstęp i oprac. Irena Kadulka (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1997).
- 9 Władysław Korotaj, Jadwiga Szwedowska, Magdalena Szymańska, *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia*, t. 2: *Programy drukarni wydane do r. 1765*, cz. 1: *Programy teatru jezuickiego* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976).
- 10 Giovanni Isgrò, *Il teatro dei gesuiti: La pedagogia teatrale, la scena europea, il teatro di evangelizzazione* (Bari: Edizioni di Pagina, 2021).

w latach (1608–1624). Kilkunastoletnie wysiłki zarządcy diecezji zostały uwieńczone sukcesem w 1621 roku, a sformalizowane w następujących latach. W 1623 i 1624 roku Karol Habsburg ogłosił bowiem akty, które fundowały i konstituowały w Nysie kolegium Towarzystwa Jezusowego wraz z akademią oraz uniwersytetem¹¹. Celem kolegiów jezuickich było kształcenie młodzieży. Dzieliły się one na trzy typy: takie, w których edukację zdobywali przyszli zakonnicy, osoby świeckie lub jedni i drudzy. Placówka nyska założona została jako trzeci z wymienionych, tzw. *Collegium mixtum*¹².

Mimo trudności zewnętrznych, takich jak śmierć arcyksięcia Karola czy wojna trzydziestoletnia, która nie ominęła Nysy, jak również niestabilnej sytuacji materialnej jezuitom udało się utrzymać w mieście przez pierwsze trzy dekady. Funkcjonowało również gimnazjum. Wsparcie okazał zakonnikom kolejny biskup wrocławski, Karol Ferdynand Waza (1613–1655), syn króla polskiego Zygmunta III Wazy i Konstancji Habsburżanki. Nie tylko wspomagał on klasztor i kolegium za swego życia, ale także zapisał im w testamencie znaczną sumę (łącznie 160 tysięcy talarów cesarskich) na utrzymanie i budowę nowych obiektów, w tym kościoła i nowego seminarium, w którym co najmniej jedną trzecią mieli stanowić alumni pochodzący ze Śląska i mówiący po polsku¹³.

Ilustracja 3. Medal z wizerunkiem Karola Ferdynanda Wazy (awers) i tarczami herbowymi biskupa oraz księstwa nyskiego, 1639 r. (MN w Warszawie)

11 Dola, *Jezuici w Nysie*, 50; chodzi o dokumenty z 9 lutego, 13 lipca 1623 r., a także 4 listopada 1624 r. Uniwersytetu nigdy nie udało się uruchomić.

12 Popłatek, *Studia z dziejów...*, 6–7.

13 Dola, *Jezuici w Nysie*, 88–89.

Po ponad dekadzie trudnych negocjacji jezuitom udało się uzyskać wypłatę znacznej kwoty pieniędzy zapisanych im przez biskupa Ważę. Dzięki temu wybudowano w latach 1669–1673 trzypiętrowy gmach kolegium, zaś w latach 1688–1692 kościół pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny¹⁴.

Ilustracja 4. Rycina przedstawiająca kościół pw. Wniebowzięcia NMP oraz budynki kolegium jezuickiego, 1741 (BUWR, Friedrich B. Wernher, *Silesia in Compendio seu Topographia...*, t. 3, 425)

Kolegium jezuickie w Nysie oficjalnie rozpoczęło działalność w kwietniu 1623 r., choć – jak zauważył Kazimierz Dola – inscenizacje teatralne przygotowane przez młodzież na uroczystość inauguracji mogą świadczyć o tym, że nauczanie trwało już od jesieni poprzedniego roku¹⁵. W pierwszym roku alumnów było około 300, w kolejnym już 500. Z braku odpowiedniego budynku pomieszczenia do nauki w pierwszych dziesięcioleciach zlokalizowane były w domach mieszkalnych przejętych przez jezuitów z przeznaczeniem na ten cel.

Kolegium kierował rektor, który do pomocy miał ministra domu i prokuratora, dbających o kwestie administracyjne i ekonomiczne całego konwikt. Nad edukacją uczniów czuwał prefekt studiów, wybierany zwyczajowo spośród najbardziej doświadczonych profesorów teologii. Do kadry nauczycielskiej należeli również magistrzy, uczący gramatyki,

14 Wcześniej, w latach 1656–1658, wybudowano klasztor.

15 Dola, *Jezuici w Nysie*, 269.

wywodzący się spośród młodych absolwentów filozofii, a także klerycy ostatniego roku studiów teologicznych, zwani scholastykami¹⁶.

Edukacja w kolegium podzielona była na trzy poziomy: *studia inferiora*, *studia superiora* oraz *studia theologica*. Pierwszy poziom obejmował sześć klas gimnazjalnych, podzielonych na trzy stopnie, w trakcie których alumni zdobywali wiedzę w zakresie gramatyki języków klasycznych, geografii, matematyki, poetyki i retoryki, a także historii. W trakcie etapu drugiego, trwającego trzy lata, uczono logiki, fizyki oraz metafizyki. Ostatni poziom poświęcano edukacji w zakresie teologii moralnej i dogmatyki przez okres czterech lat.

Rok szkolny zaczynał się z początkiem listopada, a kończył około 20 września. Dwa semestry nauki dzielił okres wielkanocny, wakacje przypadają na okres między końcem września a początkiem listopada. Lekcje odbywały się przez pięć dni w tygodniu. Nauka w gimnazjum nyskim, podobnie jak w innych szkołach jezuickich, była darmowa, zakonnicy nie zapewniali jednak uczniom utrzymania. Mimo to do szkoły ściągali zarówno synowie szlacheccy, mieszczańskie, jak i chłopcy ze śląskich wsi. Warunkiem przyjęcia było posiadanie umiejętności czytania i pisania¹⁷.

Od samego początku wprowadzono w gimnazjum nyskim zwyczaj przygotowywania i wystawiania spektakli teatralnych. Poza wspomnianymi już aspektami dydaktycznymi i moralizatorskimi, przedstawienia, cieszące się zainteresowaniem mieszkańców miasta, miały zachęcać rodziców do oddania synów pod opiekę jezuitów. Teatr działający przy kolegium stał się w XVII wieku znany na całym Śląsku za sprawą przygotowywanych pieczołowicie inscenizacji. Wystawiano je zwyczajowo przy inauguracji lub zakończeniu roku szkolnego, z okazji świąt lub istotnych wydarzeń, takich jak imieniny biskupa wrocławskiego czy dla uczczenia pobytu w Nysie ważnych osobistości. Przykładowo w 1675 r. alumni przygotowali spektakl zatytułowany *Luna Austriaca*, chcąc w ten sposób uhonorować Eleonorę Habsburżankę, wdowę po zmarłym polskim monarsze Michale Korybucie Wiśniowieckim, który – co nie jest bez znaczenia – również przez pewien czas pobierał nauki w nyskim kolegium (na przełomie lat 1655/1656)¹⁸.

Autorami scenariuszy przedstawień, pisanych do połowy XVIII wieku w języku łacińskim, byli przeważnie nauczyciele poetyki i retoryki. Zasady przewidziane dla doboru i przygotowania spektakli przez uczniów

16 *Ibidem*, 123–124; Popłatek, *Studia z dziejów...*, 6–7.

17 Dola, *Jezuici w Nysie*, 274–291.

18 *Ibidem*, 320.

kolegów jezuickich były dość restrykcyjne. W dokumencie *Ratio studiorum*, opublikowanym w 1599 roku, zwracano uwagę, by tragedie i komedie wystawiać możliwie najrzadziej, pod warunkiem wyboru pobożnej treści, unikania rzeczy niestosownych i niezwiązanych z językiem łacińskim. Zakazywano również wprowadzania ról i kostiumów kobiecych¹⁹. Z przestrzeganiem tej oraz innych reguł musiały być problemy, bowiem przez kolejne dziesięciolecia prowincjałowie napominali zarządzających kolegiami. I tak, wśród archiwaliów pozostałych po czeskiej prowincji jezuitów, do której w interesującym nas okresie należało również kolegium w Nysie, zachował się list okólny ojca Jacoba Stessla (1658–1723) z 1709 r. Duchowny zarzucał współbraciom zarządzającym gimnazjami między innymi to, że przedstawienia są zbyt długie, co niesie ze sobą również poświęcanie dużej ilości czasu na ich przygotowanie. Wskazywał także na nadmierne, nieadekwatne do przekazywanych treści rozbudowywanie scenografii i wykorzystanie elementów pozatekstowych. Prowincjał zakazywał w swym piśmie wykorzystywania sceny do zwyczajowych cotygodniowych deklamacji w klasach poetyki i retoryki oraz podczas akademii wystawianych przez niższe klasy²⁰.

Zadaniem uczniów było przede wszystkim opanowanie tekstów przydzielonych ról oraz sztuki zachowania na scenie. Umiejętności te nabywali dzięki wyteżonej pracy przez cały okres nauki na pierwszym stopniu gimnazjum (*studia inferiora*), ćwicząc deklamację i prezentując się przed pozostałymi alumnami podczas wewnętrznych występów. I tak, uczniowie klas niższych przedstawiali co sobotę fragmenty utworów klasyków, uczniowie klas gramatyki co tydzień wygłaszali mowy lub utwory poetyckie, zaś alumni dwóch najwyższych klas (poetyki i retoryki) deklamować mogli poezję i prozę łacińskie lub greckie, kompozycje własne i obce. Co jakiś czas uczniowie prezentowali się przed całą szkołą. Poza występami wewnętrznymi alumni z dwóch najstarszych klas mieli okazję sprawdzać się wobec zaproszonych gości, a także w spektaklach publicznych, wystawianych przez teatr kolegium²¹.

Elementem zaangażowania alumnów było również przygotowanie strojów. Całości dopełniała orkiestra kolegium, zapewniająca oprawę

19 Bartnicka, Bieńkowski, *Ratio atque institution studiorum*, 45.

20 Kateřina Bobková-Valentová, „In theatralibus exercitiis unum fere quaeri popularem plausum. Towards the Mechanisms of Curbing Theatrical Practices at Jesuit Schools in the Early 17th”, *Acta Universitatis Carolinae Philologica* 3 (2012): 147–150.

21 Więcej na ten temat: Jan Okoń, „O aktorach i sztuce aktorskiej w staropolskim teatrze szkolnym jezuitów”, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka* 5 (1998): 47–65; Popłatek, *Studia z dziejów...*, 27–30.

muzyczną spektakli²². Wstawki muzyczne były jednym z narzędzi (obok baletu, dekoracji emblematycznych, pantomimy) wykorzystywanych do oddziaływania zarówno dydaktycznego, jak i religijnego. Angażowanie zmysłów wywodzono z ignacjańskiej metody *applicatio sensuum*, by wzmocnić u widza odbiór przekazywanych treści poprzez pobudzenie wyobraźni. Elementy te nie miały być jednak oderwane od scenariusza i zawartego w nim celu parenetycznego²³.

W interesującym nas okresie spektakle publiczne były wystawiane w specjalnie przygotowanej auli we wschodnim skrzydle kolegium. Wcześniej odbywało się to w aulach szkoły, w ratuszu lub w zamku biskupim, gdy jego właściciel wyraził taką wolę. Przedstawienia o tematyce pasyjnej często organizowano na Rynku Solnym w Nysie²⁴.

Opisywany zbiór scenariuszy teatralnych powstał w latach 1706–1709, a zatem w okresie, gdy gimnazjum jezuickie w Nysie było już placówką znaną na całym Śląsku. Urząd rektora sprawował Jakub Mibes (1704–1707), a następnie Godfryd Weidinger (1707–1711). Stanowisko regensa seminarium piastowali: Franciszek Dorn (1706), Godfryd Tamm (1707), Jan Jantsch (1708–1709), zaś prefekta szkół: Christian Holsbecher (1706–1707), Georg Trchala (1708) i Jan Lehmann (1709)²⁵.

Przedstawiony dokument jest – jak wspomniano – jedynym zachowanym fragmentem rękopiśmiennym scenariuszy przedstawień wystawianych w kolegium nyskim. Chociażby z tego względu jego treść zasługuje na uwagę badaczy, przede wszystkim dziejów szkolnictwa, a także teatru na ziemiach śląskich. Zawiera on, co istotne, pełne teksty sztuk, z rozpisaniem na role i zaznaczeniem partii chóralnych, nie zaś jedynie streszczenie, jakie zwykle zawierano w drukowanych sumariuszach.

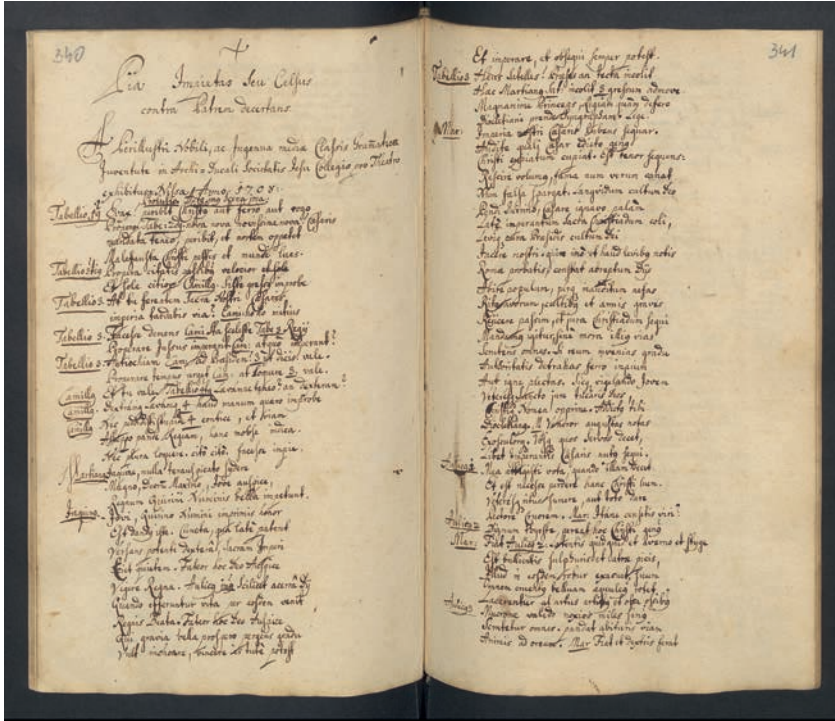
22 Dola, *Jezuici w Nysie*, 321–322.

23 Tomasz Jeż, „Muzyka w służbie przekazu wizualnego w jezuickim dramacie szkolnym”, *Muzyka 1* (2018): 30.

24 Dola, *Jezuici w Nysie*, 324.

25 APO, *Spuścizna Augusta Kastnera*, 45/103/92: *Materiały do historii gimnazjum w Nysie i nyskiego kościoła*, 24–25.

Ilustracja 5. Karta tytułowa i pierwsze dwie strony dramatu *Pia impietas seu Celsus contra Patrem decertans*, 1708 (APO)

Pobieżna analiza tytułów przedstawień, których transkrypcję przytaczam poniżej, daje nam pewne wyobrażenie zarówno o tym, jakimi tekstami inspirowali się autorzy scenariuszy, jak również o tym, w jakich okolicznościach wystawiano owe sztuki publicznie²⁶.

Tytuły sztuk wraz z datami ich wystawienia:

1. *Cadallus Scotus fidelis pro impubere Ethero Regni Scotici Gubernatori in scenam datus*, maj 1706.
2. *Vita christianae Constantiae proemium pro theatro exhibita*, czerwiec 1706.
3. *Redit in Authorem Scelus: lugubri olim in Bithynorum Rege Prussia comprobatum catastropha nunc Ludo theatralis propositum*, 16 maja 1706.

26 W odniesieniu do ziem polsko-litewskich wykaz dzieł, które stanowiły podstawę dla wystawianych sztuk, omówił Jan Okoń, zob. *idem*, *Wychowanie do społeczeństwa...*, 135–167.

4. *Felix ex morte vitae conversio sive Sylvester viso sive sodalis sui cadavere mundo valedicens*, czerwiec 1706.
5. *Constans Imperator Germani sui Theodosii ob crudelem Dominandi Libidinem Interemptor ab ejusdem Manibus Gladii ed Sanguinis comminatione inter continuos reae conscientiae timores exagitatus*, 22 luty 1707.
6. *Amicus usq[ue] ad Aram Crucis, Joseph ab Arimathaea*, Niedziela Palmowa 1707²⁷.
7. *Biophilus Babylone transiens Hierosolymas sive: Vanitate in Cosmi bonis reperta, Exstirpans cupiditatem, plantans Charitatem*, marzec 1707.
8. *Age Moras! Quisquis praecipiti raperis impetu monet Moageras, olim, ut Sanguinem Gorda Ortho[do]xe credentis funderet a furore arma ministrante animatus*, 1707.
9. *Fortis ut mors dilectio olim in Remberto et Raymundo Fratribus expressa*, 1707.
10. *Justus Ucondonus. Heroum Ectypon, Constantiae Prototypon u[sque] ad gloriosam omnium sequelam scenice adumbrat[us]*, bd.
11. *Aetas se ipsa fortior sive Claudius, Asterius, et Neon tenellae aetatis fratres inter blandimenta et tormenta Lysiae Praesidis usque ad mortem crucis semper invicti Pro scena dati*, 9 czerwca 1707.
12. *Epilogus applaudit Triumphatoribus Martyribus A[d] M[aiorem] D[ei] G[loriam] Sapritius Nicephori Amicus et Fidelis Christi Sacerdos e Coelesyria Urbe Antiochia in theatrum adductus*, 16 lutego 1708.
13. *Sapritius Nicephori Inimicus et infidelis a Christo Apostata; in theatrum reductus*, 9 marca 1708.
14. *Victima Amoris sive Jephthas voto Paterno numini immolata*, 1708.
15. *Virtus praemiata seu Cratonicus vindictam faenerato detriumphans*, 1708.
16. *In finem longa, tenaxque fides. Fidelis in Herum servi scenice adumbrata*.
17. *Pia impietas seu Celsus contra Patrem decertans*, 1708.
18. *Melior de funere vita Landelinus olim ab Achate Charissimo inopina morte extincto ad vitam meliorem perductus nunc pro theatro exhibitus*, 25 maja 1708.
19. *Centurio cum uno militum qui lancea latus aperuit visis prodigiis JESUM crucifixem glorificans et confitens verum DEI Filium in scenam datus*, 26 marca 1709.

---

27 Przypadała 17 kwietnia.

20. *Veritas Fidei sub rosa olim Caesarea in Cappadocia regione Conflictis diis sacrificante. A Dorothea Manifestata Theophilo: hodie vero Nissae in urbe Romana fidei sincere affecta*, 1709.
21. *Pretiosus in Annulo Achates sive Perpetua Damonem inter et Pythiam Amicitia quoniam A Dionysio Syracusiorum Tyranno cognita, et aestimata*, 10 czerwca 1709.
22. *Triumphus virtutis ante victoriam non mortis supplicio sed vivo martyrio pugna incruenta a Tito et Marina olim in Regno Burzródlogensi relatus nunc scenice repraesentatus*, 22 maja 1709.
23. *Rara concordia fratrum Justi et Pastoris olim Daciano rigide tentata caelo probata hodie scenice adumbrata*, 31 maja 1709²⁸.
24. *Novus Japoniae Unio inter furentes impietatis aestus caelo natus Joannes Deyan*, 6 maja 1709.

Wśród wymienionych tytułów spektakli odnajdujemy inspiracje utworami klasycznymi, żywotami świętych, mitologią, kronikami i rocznikami, sztukami pasyjnymi, a także dziełami nowszymi – w tym historią misji prowadzonych przez przedstawicieli zakonu jezuitów. W identyfikowaniu podstaw, które posłużyły jezuickim profesorom w Nysie do napisania scenariuszy, niezwykle pomocne może być zestawienie źródeł sztuk teatru szkolnego jezuitów, przygotowane przez Jana Okonia²⁹. Bazując na wydrukowanych sumariuszach oraz bibliografii zebranej w latach 70. w ramach prac Instytutu Badań Literackich, badacz przedstawił pokaźną liczbę tytułów dzieł, stanowiących kanwę dla autorów sztuk wystawianych w teatrach jezuickich³⁰. Dzięki tym opracowaniom również my, przeglądając *Argumentum* każdego ze scenariuszy, możemy pokusić się o wskazanie źródeł, z których przypuszczalnie czerpali profesorowie kolegium nyskiego.

28 Sztuka o podobnej treści, zatytułowana: *Rara fratrum Concordia, in ludo literario felicissima, inter tyranny minas fortissimo, in Justo et Pastore fratribus usque martyrii laureas evecta, a perilustri etc. iuventute Brunopolitani Gymnasii S.I. dramatice postgymnasticis exhibita scenis, anno 1718*, została wystawiona w kolegium jezuickim w Braniewie w lipcu 1718 r.; zob. Korotaj, Szwedowska, Szymańska, *Dramat staropolski*, 6.

29 Okoń, *Wychowanie do społeczeństwa...*, 135–168.

30 Korotaj, Szwedowska, Szymańska, *Dramat staropolski*.

Nr / Skrót tytułu	Prawdopodobna podstawa literacka
Cadallus Scotus	Boethius Hector, <i>Scotorum historiae a prima gentis origine cum aliarum & rerum & gentium illustratione non vulgari</i>
Vita christianae Constantiae	Trigantius Nicolas SJ, <i>De christianis apud Japoniss triumphis Sive De Gravissima Ibidem Contra Christi Fidem Persecutione Exorta Anno 1612</i>
Redit in Authorem Scelus	Beyerlinck Laurentius, <i>Magnum theatrum vitae humanae</i>
Felix ex morte	Nádasi János, <i>Annus morientium, et mortuorum Solatio & auxilio sacer, per singulas anni totius ferias secundas brevibus utrosq. juvandi officijs & exemplis explicatus</i>
Constans Imperator Germani	Baronius Caesar, <i>Annales ecclesiastici</i> , t. 8
Amicus usq[ue] ad Aram Crucis	<i>Nowy Testament, Ewangelia św. Marka, Ewangelia św. Jana</i>
Biophilus Babylone	Święty Augustyn, <i>Enarrationes in psalmos</i> , objaśnienie psalmu 64.
Age Moras!	Prokopiusz z Cezarei, <i>Historia wojen</i>
Fortis ut mors dilectio	Valerius Maximus, <i>Factorvm et Dictorvm Memorabilivm, Libri Novem</i>
Justus Ucondonus	Hazart Cornelius, <i>Historia Japonicae Ecclesiae</i>
Aetas se ipsa fortior sive Claudius	Berlaymont Philippe SJ, <i>Paradisius puerorum, in quo primevae honestatis totiusque pueritiae recte informatae reperiunt exempla</i>
Sapritius Nicephori Amicus	Pexenfelder Michael SJ, <i>Concionator historicus rariorum eventuum exemplis</i>
Sapritius Nicephori Inimicus	Pexenfelder Michael SJ, <i>Concionator historicus rariorum eventuum exemplis</i>
Victima Amoris	<i>Stary Testament, Księga Sędziów</i>
Virtus praemiata	Daurolt (d'Averout) Antoine SJ, <i>Flores Exemplorum Auctore R.P. Antonio Dauroultio E Societate Iesu Sive Catechismus Historialis</i>
In finem longa	Macrobius Ambrosius Aurelius Theodosius, <i>Macrobbii Theodosii Illustrissimi Saturnaliorum Libri VII</i>
Pia impietas	Celsus Mapheus, <i>Defensiones canonicorum regularium contra monachos</i>
Melior de funere vita Landelinus	Pexenfelder Michael SJ, <i>Concionator historicus rariorum eventuum exemplis</i>
Centurio cum uno militum	<i>Nowy Testament, Ewangelia św. Marka</i>
Veritas Fidei	Bolland Jean SJ, <i>Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur</i>
Pretiosus in Annulo	Cicero Marek Tullius, <i>De officiis</i>
Triumphus virtutis	Trigantius Nicolas SJ, <i>De christianis apud Japoniss triumphis Sive De Gravissima Ibidem Contra Christi Fidem Persecutione Exorta Anno 1612</i>
Rara concordia fratrum	Beyerlinck Laurentius, <i>Magnum theatrum vitae humanae</i>
Novus Japoniae Unio	Hazart Cornelius, <i>Historia Japonicae Ecclesiae</i>

Analiza treści każdego ze scenariuszy zapisanych w rękopisie wymaga pogłębionych studiów z uwzględnieniem aparatu badawczego z zakresu historii literatury światowej i wykracza poza zakres niniejszego artykułu.

Zachowany tom tekstów dramatów wystawianych przez alumnów jezuickiego gimnazjum jest, jak wspomniałem, jednym z 23 archiwaliów wchodzących w skład zespołu przechowywanego dziś w Archiwum Państwowym w Opolu. Stanowi on, wraz z pozostałymi materiałami, nieocenione świadectwo wkładu zakonników spod znaku św. Ignacego Loyoli w rozwój kultury na Śląsku. W opinii piszącego te słowa w dokumentach tych wciąż kryje się potencjał informacyjny, do którego sięgać mogą badacze zainteresowani dziejami nie tylko „Śląskiego Rzymu”. Być może zachętą do wykorzystania tych źródeł będzie ich dostępność w internecie, bowiem bez trudu można dziś odnaleźć skany archiwaliów pozostałych po nyskim kolegium jezuitów w portalu Szukaj w Archiwach (szukajwarchiwach.gov.pl).

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Opolu

Zbiór materiałów archiwalnych klasztoru jezuitów w Nysie, 45//141/9.

Spuścizna Augusta Kastnera, 45/103/92.

Źródła drukowane

Bartnicka Kalina, Bienkowski Tadeusz, *Ratio atque institution studiorum SJ czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)* (Warszawa: „Ateneum”, 2000).

Książki i monografie

Bailey Gauvin, Alexander Steven, Kennedy Frank, O'Malley John, *The Jesuits II : Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773* (Toronto: University of Toronto Press, 2019).

Bieś Andrzej, Grzebień Ludwik, Roman Paweł, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* (Kraków: Wyższa Szkoła Pedagogiczno-Filozoficzna „Ignatianum”, 2004).

Dola Kazimierz, *Jezuici w Nysie. Kolegium i gimnazjum (zw. Carolinum) 1622–1776* (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2019).

Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990), Kraków, 15–17 lutego 1991 r., red. Ludwik Grzebień, Stanisław Obirek (Kraków: Wydawnictwo WAM – Księży Jezuici, 1993).

- Isgro Giovanni, *Il teatro dei gesuiti: La pedagogia teatrale, la scena europea, il teatro di evangelizzazione* (Bari: Edizioni di Pagina, 2021).
- Kadulska Irena, *Teatr jezuicki XVIII i XIX wieku w Polsce: z antologią dramatu, wstęp i oprac.* Irena Kadulska (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1997).
- Korotaj Władysław, Szwedowska Jadwiga, Szymańska Magdalena, *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia, t. 2: Programy drukiem wydane do 1765, cz. 1: Programy teatru jezuickiego* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976).
- Okoń Jan, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku* (Wrocław: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 1970).
- Okoń Jan, *Dramaty eucharystyczne jezuitów. XVII wiek*, oprac. Jan Okoń (Warszawa: „Pax”, 1992).
- Okoń Jan, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006).
- Okoń Jan, *Wychowanie do społeczeństwa w teatrach szkolnych jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów* (Kraków: Collegium Columbinum, 2018).
- Popłatek Jan, Lewański Julian, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957).
- Windakiewicz Stanisław, *Teatr kolegów jezuickich w dawnej Polsce* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1922).

Czasopisma

- Bobková-Valentová Kateřina, „In theatralibus exercitiis unum fere quaeri popularem plausum. Towards the Mechanisms of Curbing Theatrical Practices at Jesuit Schools in the Early 17th Century”, *Acta Universitatis Carolinae Philologica* 3 (2012): 147–158.
- Jeż Tomasz, „Muzyka w służbie przekazu wizualnego w jezuickim dramacie szkolnym”, *Muzyka* 1 (2018): 29–47.
- Okoń Jan, „O aktorach i sztuce aktorskiej w staropolskim teatrze szkolnym jezuitów”, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka*, 5 (1998): 47–65.
- Sirignano Fabrizio Manuel, „Il teatro dei Gesuiti. Un esperimento di educazione del cittadino tra il 1500 e il 1600 in Europa”, *Annali-Università degli Studi Suor Orsola Benincasa* 7/1 (2009): 223–231.